

ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΟΥΚΟΥΡΑ

ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ Α.Π.Θ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

[Πανεπιστημιακές Σημειώσεις]

[2004]

ΔΗΜΗΤΡΑ Α. ΚΟΥΚΟΥΡΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

(Πανεπιστημιακές Σημειώσεις)

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2004

Α' ΜΕΡΟΣ

1. Η Εγκυκλοπαιδεία της Θεολογίας

Πριν από λίγες δεκαετίες το γνωστικό μας αντικείμενο ονομαζόταν *Εγκυκλοπαιδεία της Θεολογίας*. Πρόκειται για έναν τίτλο, τον οποίο έφεραν μία ομώνυμη πανεπιστημιακή έδρα¹ και αρκετά διδακτικά εγχειρίδια².

Η λέξη Εγκυκλοπαιδεία συνδέεται α) με την εγκύκλιο παιδεία που διαμορφώθηκε στους κλασικούς χρόνους και διαδόθηκε ευρύτατα κατά τους ελληνιστικούς σε όλη τη λεκάνη της Μεσογείου και β) με ένα γραπτό έργο, το οποίο παρουσιάζει με συνοπτικό τρόπο το σύνολο ή ένα σύνολο γνώσεων³.

α) Η εγκύκλιος παιδεία

¹ Οι Έδρες καταργήθηκαν με τον Νόμο 1268 του 1982. Στη Θεολογική Σχολή του ΑΠΘ η ονομασία ήταν Έδρα της *Κατηχητικής και Εγκυκλοπαιδείας της Θεολογίας*. Ο τελευταίος που δίδαξε και τα δύο γνωστικά αντικείμενα αυτής της έδρας ήταν ο νυν ομότιμος Καθηγητής Κωνσταντίνος Φράγκος, βλέπε σχετικά και Κωνσταντίνου Δ. Φράγκου, *Εισαγωγή στην Επιστήμη της Θεολογίας*, Εισαγωγικά, Εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1977.

² Πβ. Δ.Ι. Κουϊμτσοπούλου, *Η Εγκυκλοπαιδεία της Θεολογίας και η θέση αυτής εν τη θεολογική Επιστήμη*, εν Αθήναις 1938, Π. Ν. Τρεμπέλα, *Εγκυκλοπαιδεία της Θεολογίας* (Πανεπιστημιακά παραδόσεις αναθεωρηθείσαι), Εκδ. ΣΩΤΗΡ, Αθήναι 1964.

³ Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, σελ. 412.

Κατά τον 5^ο αι. π.Χ. στην αρχαία Αθήνα διαμορφώθηκε ένας κύκλος παιδείας⁴ για τους νέους της εφηβικής ηλικίας, που περιλάμβανε τη διδασκαλία δύο ομάδων μαθημάτων: α) της γραμματικής, της ρητορικής και της διαλεκτικής και β) της γεωμετρίας, της αριθμητικής, της αστρονομίας και της μουσικής.

Πρόκειται για μία σχολική βαθμίδα, αντίστοιχη με τη δική μας Δευτεροβάθμια ή Μέση Εκπαίδευση, που πρόσφερε στους νέους αναγκαία μορφωτικά αγαθά, ώστε να καταστούν υπεύθυνοι πολίτες της αθηναϊκής δημοκρατίας⁵.

Εξάλλου, αυτές οι γνώσεις ήταν οι αναγκαίες προϋποθέσεις για όποιον επιθυμούσε να συνεχίσει περισσότερο εξειδικευμένες σπουδές ή να καταλάβει μία σημαντική θέση στη διοίκηση της Ελληνιστικών Βασιλείων, αργότερα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και του Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους⁶.

Οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες αποδέχτηκαν την ανωτερότητα του ελληνικού πολιτισμού και ενθάρρυναν τη διάδοση της ελληνικής παιδείας, προπάντων με τη διδασκαλία των βασικών μαθημάτων σε σχολεία⁷, που είχαν ιδρυθεί στα μεγάλα αστικά κέντρα της Αυτοκρατορίας.

Στη λατινόφωνη παράδοση οι δύο κύκλοι της διδασκόμενης ύλης, η τριχτύς (τρία) και η τετρατύς (τέσσερα), ονομάστηκαν αντιστοίχως *trivium* και *quadrivium*⁸. Ονομάστηκαν επίσης *artes liberales*⁹, δηλαδή ελεύθερες¹⁰ τέχνες (μαθήματα), γιατί απέβλεπαν στην παιδεία των εύπορων κυρίως νέων, οι οποίοι δεν ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται χειρωνακτικά για την επιβίωσή τους και ως εκ τούτου διέθεταν ελεύθερο χρόνο για την πνευματική τους καλλιέργεια.

⁴ Πριν από την εκπαιδευτική δραστηριότητα των ρητόρων-σοφιστών στην Αθήνα του 5^{ου} αι. τα παιδιά των Αθηναίων παρακολουθούσαν τρεις διδασκάλους: τον παιδοτρίβη για την άθληση του σώματος, τον κιθαριστή για τη μουσική και το γραμματιστή για τα στοιχεία της γλώσσας και της αριθμητικής. Αυτοί οι διδάσκαλοι δεν καταργήθηκαν, αλλά εξακολουθούσαν να προσφέρουν τη στοιχειώδη γνώση, αντίστοιχη με τη δική μας του Δημοτικού Σχολείου. Σχετικά με το μορφωτικό αγαθό της εγκυκλίου παιδείας στην Αθήνα του 5^{ου} π.Χ. αι. και τη συμβολή των ρητόρων-σοφιστών για τη διαμόρφωσή του, βλέπε Δήμητρας Κούκουρα, *Η Ρητορική και η Εκκλησιαστική Ρητορική*, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 38-39.

⁵ Αριστοτέλους, *Ηθικά* 5, 6.

⁶ Περισσότερα για το εκπαιδευτικό σύστημα των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων αναφέρονται στο θεμελιώδες έργο του Henri-Irenee Marrou, *Ιστορία της Εκπαιδευσεως στην Αρχαιότητα*, μτφρ. Θ. Φωτεινοπούλου, Αθήνα 1961.

⁷ Οι διδάσκαλοι άλλοτε έπαιρναν δημόσιο μισθό και άλλοτε δίδακτρα από τους μαθητές τους.

⁸ *trivium* = *tre viae* (τρεις οδοί, τριχτύς), *quadrivium* = *quatuor viae* (τέσσερες οδοί, τετρατύς).

⁹ Οι επτά *artes liberales* ορίζονται ως εξής: *Trivium*= *Grammatica loquitur, Dialectica vera docet, Rhetorica verba colorat. Quadrivium: Musica canit, Arithmetica numerat, Geometrica ponderat, Astronomica colit astra.*

¹⁰ Αριστοτέλους *Πολιτικά* 8,1. Αντίθετα προς τις ελεύθερες τέχνες, οι βάναισες τέχνες απέβλεπαν στην επιβίωση του ανθρώπου, για την οποία έπρεπε να ενδιαφέρονται οι δούλοι. Ως εκ τούτου οι βάναισες τέχνες προσιδίαζαν σε εκείνους που δεν ήταν ελεύθεροι, ενώ τα παιδιά των ελευθέρων πολιτών με την εγκυκλιο παιδεία είχαν τη δυνατότητα να διευρύνουν το πνεύμα τους και να εξευγενίζουν την ψυχή τους. Πρόκειται για αντιλήψεις εποχών, κατά τις οποίες η ανισότητα των ευκαιριών και η δουλεία ήταν αποδεκτές.

Στην αρχαία ελληνική γλώσσα το επίθετο *εγκύκλιος* σημαίνει κυκλικός. Σε ορισμένες ωστόσο περιπτώσεις, όταν προσδιόριζε τη λέξη *χορός*, -η οποία ως ευκόλως εννοούμενη παραλείπονταν-, σημαίνει τον *κυκλικό χορό*, την *κυκλική φορά* ή την *κυκλική κίνηση*¹¹.

Οι κυκλικοί χοροί ήταν συνδεδεμένοι με τη λατρεία των αρχαίων θεοτήτων και με ποικίλες εορταστικές εκδηλώσεις¹². Όποιος γνώριζε να χορεύει τους κυκλικούς χορούς ονομαζόταν *εγκύκλιος*¹³, ενώ αυτός που δεν είχε τις ανάλογες δεξιότητες *ακύκλιος*. Το αποτέλεσμα αυτής της χρήσης ήταν η ταύτιση της σημασίας τους αντιστοίχως με τον *πεπαιδευμένο* και τον *απαίδευτο*¹⁴.

Η *εγκύκλιος παιδείσις* ή *παιδεία*¹⁵ απέκτησε μέγιστη σημασία για την καλλιέργεια του πνεύματος και τη δημιουργία ικανών αξιωματούχων της ρωμαϊκής διοίκησης κατά τους τρεις πρώτους μ.Χ. αιώνες και στη συνέχεια του ελληνόφωνου Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους. Το ίδιο συνέβη και στη λατινόφωνη Δύση από τον 8^ο αι. και εξής¹⁶.

Ο στόχος της ήταν η προσφορά των γενικών απαραίτητων γνώσεων που καλλιεργούν τον άνθρωπο ή ακόμη του προσφέρουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις, για να συνεχίσει στην επόμενη βαθμίδα της Εκπαίδευσης, στο Πανεπιστήμιο¹⁷ με τη σπουδή κάποιας επιμέρους Επιστήμης¹⁸.

¹¹ Henry Liddel – Robert Scott, Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, μτφρ. Ξενοφώντος Μόσχου, Τόμος Δεύτερος, σελ. 14.

¹² Για παράδειγμα οι χοροί προς τιμήν του Διονύσου γύρω από τη θυμέλη, το βωμό του θεάτρου. Ένας απόηχος του κυκλικού χορού γύρω από το βωμό κατά τη γαμήλια τελετή είναι ο κυκλικός χορός του Ησαΐα με εκχριστιανισμένο περιεχόμενο στο ιερό μυστήριο του γάμου και της χειροτονίας του κλήρου.

¹³ Τα αρχαία μυστήρια και οι θρησκευτικές τελετές συνοδεύονταν πάντοτε από χορό. Οι θεμελιωτές αυτών των μυστηρίων, ο Ορφείας ο Μουσαίος και πολλοί άλλοι θέσπισαν την *όρχηση*, δηλαδή το ρυθμό και το χορό, ως απαραίτητες προϋποθέσεις για τη μύηση. (βλέπε Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν, Τόμος ΙΗ', ΗΛΙΟΣ, σελ. 699-702). Στη νεοελληνική γλώσσα η λέξη *εγκύκλιος*, ανάλογα με τα συμφραζόμενα μπορεί να σημαίνει α) μία γραπτή οδηγία σχετικά με την ερμηνεία και την εφαρμογή ενός νόμου που αποστέλλεται από μία κεντρική υπηρεσία προς την περιφέρεια και β) επιστολή που αποστέλλεται από Εκκλησιαστική Αρχή προς τον κλήρο και τον λαό, π.χ. πατριαρχική ή συνοδική εγκύκλιος, Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής ΑΠΘ, σελ. 412.

¹⁴ Πλάτωνος, *Νόμοι* 2,654 Α.

¹⁵ Ωριγένους, *Πρός Γρηγόριον Επιστολή*, ΡΓ 11,88.

¹⁶ Στη Δύση από τον 4^ο αι. μΧ μέχρι τον 8^ο η κοινή πολιτιστική παράδοση των ελληνορωμαϊκών χρόνων διατηρήθηκε μόνο σε ορισμένα μοναστήρια, καθώς οι διαδοχικές επιδρομές και λεηλασίες βαρβαρικών φύλων την βύθισαν στην αμάθεια και την παντελή αδυναμία προσφοράς της γνώσης. Από τις αρχές του 8^{ου} αι. και εξής παρατηρείται αναβίωση της εγκύκλιας παιδείας, του trivium και του quadrivium, όπως τότε ονομάστηκαν οι δύο ομάδες των διδασκομένων μαθημάτων.

¹⁷ Ο διαχωρισμός των Σχολείων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης από την Τριτοβάθμια είναι μεταγενέστερος. Όταν ιδρύθηκαν τα πρώτα Πανεπιστήμια στη Δύση (Παρισίον και Μπολώνιας), από τον 12^ο αι. και εξής η εγκύκλια παιδεία προσφερόταν στον ίδιο χώρο και ήταν η προπαιτούμενη για τη συνέχιση των σπουδών με την εξειδίκευση σε κάποια ιδιαίτερη Επιστήμη. Απόηχο αυτής της πρακτικής συναντούμε στη λειτουργία της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, όπου οι περισσότεροι σπουδαστές τελείωναν και τις δυο βαθμίδες της Εκπαίδευσης στον ίδιο χώρο.

¹⁸ Αυτός θεωρητικά είναι ο ρόλος και της σημερινής Δευτεροβάθμιας ή Μέσης Εκπαίδευσης, να προσφέρει τις γενικές γνώσεις, που είναι απαραίτητες για έναν άνθρωπο, ώστε να μπορεί να σκέπτεται, να κρίνει και να συγκρίνει. Παρ' όλα αυτά τα διδασκόμενα μαθήματα στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση πολλές φορές προσφέρουν με συνοπτικό τρόπο όλες τις γνώσεις πάνω σε μία Επιστήμη και όχι τις βάσεις για να κατανοήσει εκείνος που θα ακολουθήσει, για παράδειγμα, τη Φυσική τις ιδιαιτερότητες αυτής της Επιστήμης. Ίσως αυτός να είναι ένας από τους βασικούς λόγους, που πλέον οι απόφοιτοι των Λυκείων δεν έχουν θεμελιώδεις γενικές γνώσεις ή ακόμη αισθάνονται αδιάφοροι για τις εξειδικευμένες συνοπτικές γνώσεις που τους υποχρεώνουν να μάθουν από όλες τις Επιστήμες.

β) Η εγκυκλοπαιδεία

Η εγκύκλιος παιδεία μετεγράφη στα λατινικά κείμενα κατά λάθος ως *έγκυκλος*¹⁹ παιδεία. Η *έγκυκλος παιδεία* τον 18^ο αιώνα έδωσε τη σύνθετη λέξη *εγκυκλοπαιδεία*, της οποίας η σημασία εξίσου σχετίζεται με τη γενική και απαραίτητη γνώση για κάθε καλλιεργημένο άνθρωπο εκείνης της εποχής.

Στη νεοελληνική γλώσσα η λέξη *εγκυκλοπαιδεία* εισήλθε ως αντιδάνειο²⁰ από τη γαλλική *encyclopedie*, η οποία αποδίδει τη λατινική *encyclopedia*. Η λατινική εξάλλου προέρχεται από την μεταφορά στα λατινικά του λαθασμένου φραστικού συνόλου *έγκυκλος(ς) παιδεία* (< *εγκυκλοπαιδεία*), αντί του σωστού όρου *εγκύκλιος παιδεία*, ο οποίος, όπως είναι γνωστό, σήμαινε από τους ελληνιστικούς χρόνους και εξής το σύνολο της επιστημονικής εκπαίδευσης.

Ωστόσο, σύμφωνα με τους γλωσσικούς κανόνες της νεοελληνικής, ο τόνος μετακινήθηκε στην προπαραλήγουσα²¹ και η λέξη είναι περισσότερο γνωστή στην καθομιλούμενη ως *εγκυκλοπαίδεια* με παραπλήσια σημασία. Σημαίνει το έργο που συγκεντρώνει, καταγράφει και παρουσιάζει με τρόπο συστηματικό, συνήθως με τη μορφή άρθρων που ακολουθούν αλφαβητική σειρά, το σύνολο των γνώσεων μιας επιστήμης ή το σύνολο των γνώσεων όλων των επιστημών²².

Όταν οι εγκυκλοπαίδειες παρουσιάζουν το σύνολο των γνώσεων ονομάζονται *πραγματικές*. Είναι συνήθως πολύτομες και παραθέτουν γνώσεις, κατά κανόνα με αλφαβητική σειρά, χωρίς καμία άλλη συνοχή μεταξύ τους.

Όταν οι πληροφορίες αναφέρονται σε όλες τις επιστήμες, τότε ονομάζονται *πραγματικές γενικές*. *Πραγματικές ειδικές* ονομάζονται, όταν παρουσιάζουν με τρόπο σαφή και ευσύνοπτο το περιεχόμενο μιας μόνον επιστήμης.

Τυπικές ονομάζονται οι γενικές ή ειδικές εγκυκλοπαίδειες που παραθέτουν τις γνώσεις με μία αυστηρή επιστημονική μέθοδο και οδηγούν στον σχηματισμό μιας ευκρινούς και ευσύνοπτης εικόνας για τη φύση, το

¹⁹ Quintiliani, *Institutio oratoriae* 1,10,1 "orbis ille doctrinae, quam Graeci *έγκυκλον παιδείαν* vocant".

²⁰ Λέξη που έχει περάσει ως δάνειο σε μία γλώσσα και στη συνέχεια επιστρέφει στη γλώσσα από την οποία αρχικά προήλθε.

²¹ Ακολουθήθηκαν οι νόμοι τονισμού των άλλων συνθέτων, στα οποία ο τόνος από τη λήγουσα μετακινείται στην προπαραλήγουσα συλλαβή.

²² Υπάρχουν εγκυκλοπαίδειες αλφαβητικές ή θεματικές, γενικές ή ειδικές, επίτομες ή πολύτομες. Ένα λεξικό εξηγεί τις λέξεις ενώ μία εγκυκλοπαίδεια ερμηνεύει τα πράγματα στα οποία αναφέρονται οι λέξεις. Βλέπε σχετικά Λεξικό Νεοελληνικής ΑΠΘ, σελ. 412.

περιεχόμενο, τα προβλήματα κ.ο.κ όλων των επιστημών ή μιας μόνον επιστήμης²³.

Με αυτή την έννοια η Εγκυκλοπαιδεία της Θεολογίας ανήκει στην κατηγορία των ειδικών τυπικών.

Με την ραγδαία ανάπτυξη των Επιστημών και την αύξηση της γνώσης του επιστητού, ο όρος *Εγκυκλοπαιδεία* καθιερώθηκε στα Πανεπιστήμια ως ένα ιδιαίτερο μάθημα που παρουσιάζει με τρόπο συνοπτικό το περιεχόμενο μιας Επιστήμης, τη μεθοδολογία της, τους κλάδους που την αποτελούν και την οργανική τους σχέση. Για παράδειγμα, Εγκυκλοπαιδεία της Φιλοσοφίας, της Νομικής, της Ιατρικής, της Θεολογίας.

γ) Εγκυκλοπαιδεία της Θεολογίας²⁴

Για πρώτη φορά ο όρος χρησιμοποιήθηκε τον 18^ο αιώνα από τον Sam. Mursina στο σύγγραμμά του *Primae lineae encyclopediae theologicae in usum praelectionum ductae*²⁵, με την έννοια της σύντομης παρουσίασης του περιεχομένου όλης της Θεολογίας.

Η Εγκυκλοπαιδεία της Θεολογίας έχει τους εξής στόχους:

- α) να παρουσιάσει τη Θεολογία ως μία Επιστήμη, η οποία έχει δικό της σύστημα και επιμέρους κλάδους²⁶
- β) να προβάλλει τη σημασία της για την Εκκλησία
- γ) να καθορίσει τις σχέσεις της με τις υπόλοιπες επιστήμες και τη φιλοσοφία
- δ) να προσφέρει γενικές γνώσεις σε κάθε αρχάριο φοιτητή της Θεολογίας ή ενδιαφερόμενο διανοούμενο

²³ Βλέπε Κ. Φράγκου, Εισαγωγή στην Επιστήμη της Θεολογίας, Θεσσαλονίκη 1997, σελ.49-50.

²⁴ Όσα ακολουθούν προέρχονται από το σχετικό άρθρο του Π. Ν. Τρεμπέλα στη Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, Τόμος 5^{ος}, Αθήναι 1964, σελ. 328-330.

²⁵ «Πρώτες γραμμές της Εγκυκλοπαιδείας της Θεολογίας για τη χρήση των αναγνωστών».

²⁶ Στον Ερμηνευτικό περιλαμβάνονται κατά κύριο λόγο η Ερμηνεία της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, η Ιστορία των Χρόνων της Καινής Διαθήκης, η Ιουδαϊκή Αρχαιολογία, στον Ιστορικό η Εκκλησιαστική Ιστορία, η Εκκλησιαστική Γραμματολογία, η Αγιολογία, η Ιστορία της Βυζαντινής Τέχνης, στον Συστηματικό η Δογματική, η Ηθική, η Ιστορία των Δογμάτων, οι Διαχριστιανικοί Διάλογοι και στον Πρακτικό η Ομιλητική, η Λειτουργική, η Υμνολογία, η Χριστιανική Αγωγή, η Κατηχητική, η Ποιμαντική, η Διδακτική των Θρησκευτικών.